

Archeologie českých zemí

pozdní středověk, novověk

8. Mocenské elity
(sídla, společnost, životní styl)

Panovník

- **Výstavba státu** – kombinuje dva principy: a) **národní** (nadménové) – společenství vedeného šlechtou
 - b) „**knížecí regnum**“ – institucionální uspořádání
 - kníže: právo odúmrti: nemohl legitimně vzít půdu svobodným („regál k zemi“)
majitel veřejných prostor (bezpečnost)
 - **1085**: první královský titul – Vratislav II., 1158: Vladislav
 - **1212: Zlatá bula sicilská**: dědičný titul českého krále, domácí volba (Přemysl O. I. od Friedricha II.)
 - hierarchizovaná podoba státu: České země: „regnum“ (království): Čechy, Morava, Slezsko
 - lenní držba: dědičná: **Statuta Konráda Oty** – 1189- Morava 1222-Čechy
 - do pol. 13. stol.: **princeps Bohemorum** („první“ z Č) – **kolokvia**: sjezdy (setkání, jednání) s předáky
 - od pol. 13. stol.: **rex Bohemiae** („král“ Čech) – **zemské sněmy**: shromáždění stavů
(soudy, berně, mír, volba krále)
 - královské hrady a města: opory královské moci (vnitřní a vnější bezpečnost)
 - náklady státní správy hladil panovník z berní (daní)

- **Miles Christianus**
 - panovník vystupuje jako boží bojovník, ochránce křesťanské víry a církve: proti kacířům a jinověrcům
 - původně pouze mučedník nebo světec (světské a duchovní ctnosti)
 - **11. stol.:** křížové války: obrana Svaté země a osvobození Svatého hrobu
 - **12. stol.: rytířské vojenské řády:** 1113: johanité, 1118/19: templáři, 1190: němečtí rytíři
 - turnaje** – Francie: od 11. stol. součást rytířské a dvorské kultury
 - Čechy: 12. stol. některé prvky (R. Antonín), rozšíření ve 13. za Václava I. (L. Jan)
 - **15. stol.: Zikmund Lucemburský** († 1437) – proti Osmanské říši (Turkům) a husitům
 - 1408:** uherský rytířský **Dračí řád** založený podle tajného řádu draka sv. Jiří (1318) srbského rytíře Miloše Obiliće (chtěl zavraždit sultána Murada I.)
 - 1430: Řád zlatého rouna** – rytířský řád založený burgundským vévodou Filipem Dobrým, udělovaný panovníkům burgundského, habsburského a španělského vládnoucího domu
 - Vladislav Jagellonský** († 1516) – renovace rytířství a turnajů (symbolické střety křesťanů s pohany na dvorech katolické i nekatolické šlechty)
 - Matyáš Hunyady**, řečený Korvín († 1490): proti Turkům
 - **16. stol.:** Erasmus Rotterdamský – ideál křesťanského vládce bojujícího proti nepřítelům církve
 - Ludvík Jagellonský** († 1526): padl u Moháče v boji proti Turkům, rytíř Řádu zlatého rouna
 - Ferdinand I. Habsburský:** boj proti Turkům a luteránům, rekatolizace

Dvorská kultura

- Součást aristokratického životního stylu z Francie a Německa: svatby, pohřby, slavnosti, ceremonie a rituály
- **Pasování rytíře** – od 21 let: iniciace do mužské společnosti předáním zbraně a pásu (cingulum militiae)
 - akt býval spojen s královskou korunovací, udělením léna, svatbou, církevním svátkem nebo tažením do bitvy
 - klerikalizace rituálu: poskytnutí spirituální ochrany
 - součást rytířské kultury spojená s dvorským (kurtoazním) chováním
 - **1128:** nejstarší popis od Jeana de Marmoutiera (Historia Gaufreudi ducis):
v Rouenu pasován Geofroy Plantagenet (po očištné lázni)
- **Korunovace** – v principu podobná pasování: budoucí král byl po rituální lázni opásán opaskem s mečem (znamení kříže) a pak mu byla vložena koruna
 - Adventus regis: vjezd krále byl jedním z nejdůležitějších rituálů
- **Festivity** – oslavy svátků a slavnosti jako specifický projev každodennosti (mimo všední den)
 - a) soukromé: křty, svatby, pohřby
 - b) veřejné – dvorské: šlechtické turnaje, korunovace
 - církevní: svátky, poutě

Turnaje

- **Jean Flori** – příprava na boj (přísná pravidla)
 - sportovní zápolení
 - charakter slavnosti
- **Antika** – „hippika gymnasia“: koňská cvičení
„militari ludi“: vojenské hry
- **Středověk** – 1095: první zpráva ve Flandrech
 - 1127: Německo: zpráva Otty z Freisingu
 - bohurt: masový turnaj (houfy rytířů)
 - tjost: dvojice rytířů
- **České země** – podle Dalimila přinesl Ojír z Friedbergu
(na dvoře Václava I. (1230 – 1253))
- **Kolby** – provázely slavnosti: zápasy jízdních a pěších
o ceny a přízeň dam
od 15./16. stol.: účast měšťanů

Codex Manesse, 14. stol.

Hrot kopí

Opěrka kopí

Jezdecké klání. Walter de Milimet:
O šlechtě, moudrosti a opatrnosti králů-
1326-1327.

Turnajové scény – boj Přemysla II. a Rudolfa I.

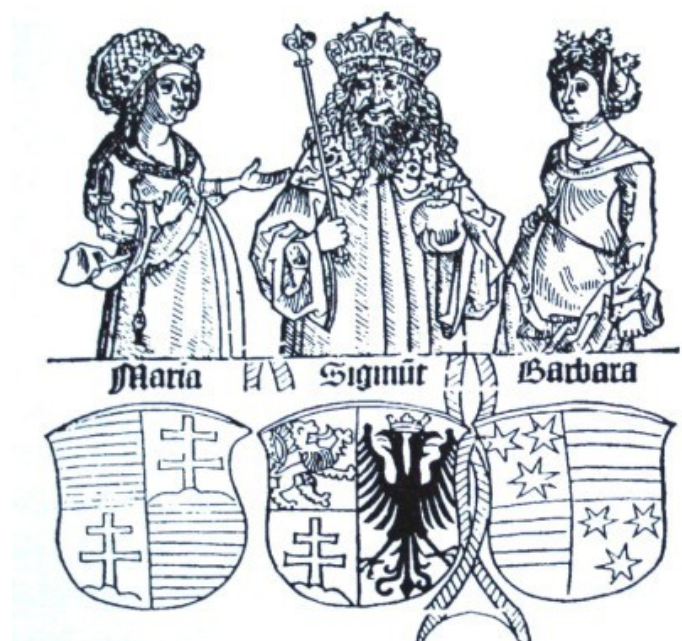
Hrad Kyšperk na Teplicku, 1334-1343 (biskupa Jana IV. z Dražic)

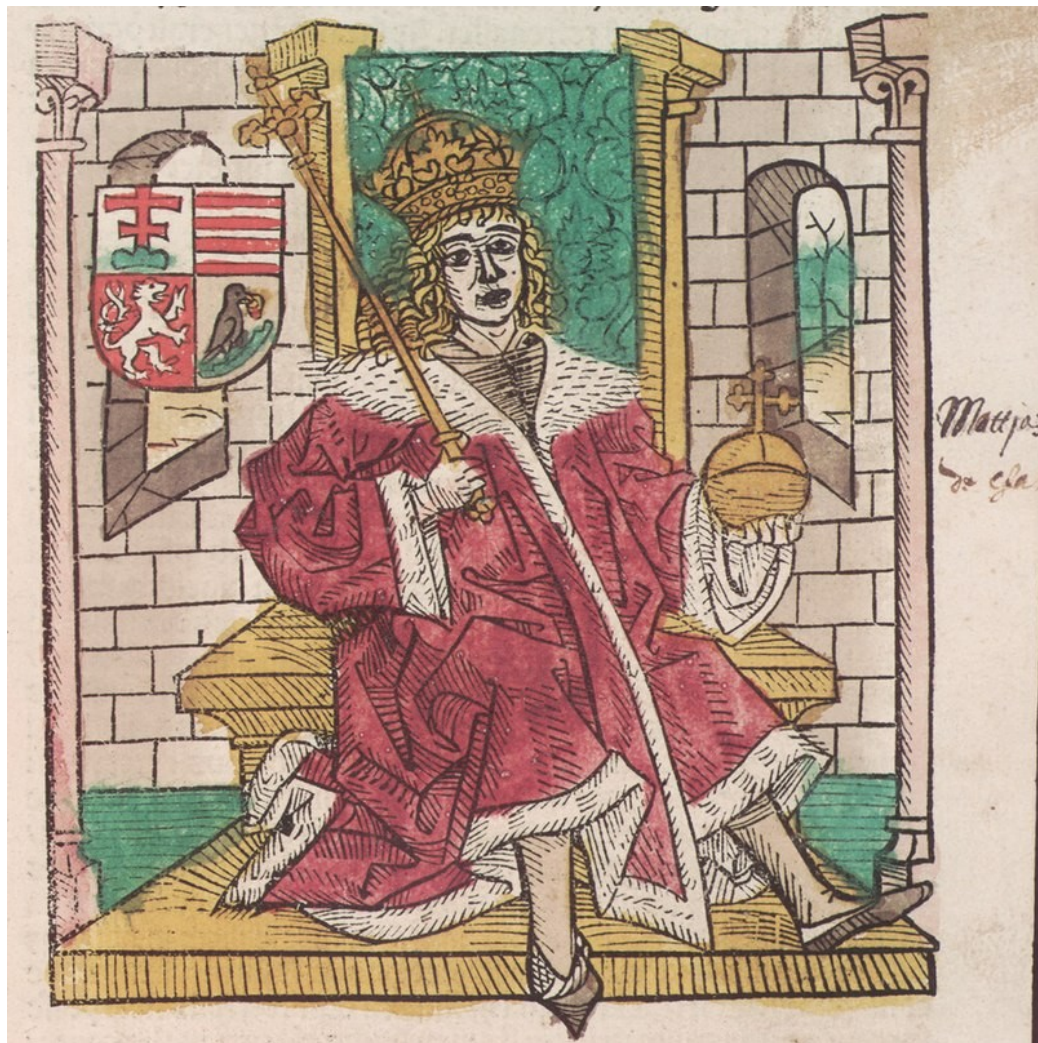
Doubravník, 2. pol. 15. stol.

Zikmund Lucemburský

- Druhorozený syn císaře Karla IV. a Alžběty Pomořanské (vnučky Kazimíra III.)
 - 1376 – získává Braniborské markrabství
 - 1385 – sňatek s Marií Uherskou († 1395)
 - **1387 – korunován uherským králem**
 - 1406 – sňatek s Barborou Cilli
 - **1408 – uherský rytířský Dračí řád** (Ordo equestris Draconis Hungariae)
světský křižácký řád, původně 24 členů, přívrženci krále
 - 1410 – volba římským králem
 - **1419 – zvolen českým králem**
 - 1421 – sňatek syna Albrechta V. Rakouského a Alžběty Lucemburské
 - 1431 – volba římským císařem
 - **1433 – korunován římským císařem** (znak říšského dvouhlavého orla)
-
- 1. a 4. pole – dolnouherská arpádovská břevna
 - 2. a 3. pole – hornouherské trojvrší s dvojitými patriaršími kříži
 - Dekorování: znak ovínut symbolem rytířského Dračího řádu

Brno – „hrad Špilberk“, po r. 1419

Johanes Thuróczi: Historia Regni Hungariae

Mátyást ábrázoló kályhacsempe
Budapesti Történeti Múzeum.

Hrad Rožnov, kol. r. 1500

- **Řád zlatého rouna:**

- 1430: burgundský vévoda Filip Dobrý ve flanderském městě Bruggách
- 1477: po vymření burgundských vévodů řád přešel pod Habsburky
- patroni: P. Marie a sv. Ondřej
- Heslo: „Ante terit quam flamma micet“ (Nejprve se udeří, pak vyšlehne plamen)

- **Držitel řádu (šlechtici):**

- Vratislav z Pernštejna (1555)
- Jáchym z Hradce (1561)
- Zdeněk Vojtěch Lobkovic (1620)
- Karel z Lichtenštejna (1622)

- **Zlaté rouno:** symbol hrdinství a neohroženosti
- **Kloana (řetěz)** – křesací kameny
 - ocílky
 - odznak (klenot)
 - beránčí rouno

Panovnická svrchovnost

- **Udělení (polepšení) erbu** – heraldické právo (erbovní listiny)
 - kromě panovníka jím ustanovení palatinové
 - udělován spolu s predikátem
 - 1500: Vladislavské zemské zřízení
 - 1627: Obnovení zřízení zemské
- **Dokazování šlechtického původu** – erbem otce a matky a erby otcovy a matčiny matky
- **Zbavení šlechtictví** – nešlechtické zaměstnání
 - řádný (ctnostný) život
 - úmyslné zlehčování svého stavu
- **Povyšování rytířů do panského stavu** – Č: vzrůst po husitských válkách
 - M: úbytek drobné šlechty
 - 15/16. stol.: vstupuje do zemského sněmu

- **Erb** – původ odvozen z válečné praxe: rozlišení bojovníků štíty a praporce (křížové výpravy)
 - později přeneseno do turnajové sféry: stavovská příslušnost
 - 14. stol.: užívání povoloval panovník, podobu určoval poradce: herold (z lat. zvěstovatel války a míru)
 - jako atribut šlechtictví symbolizoval nositele: štít, přilba, klenot, přikryvadla
 - přecházel přes mužské příslušníky rodu: do provdání jej užívaly manželky a dcery
 - členové rodu mohli se svolením krále připustit k erbu i jiné osoby: erbovní strýcovství
- **Erbovníky (armoriály)** – soupisy (registry) erbů šlechtických rodů, církevních institucí, cechů aj.
- **Erbovní listiny** – písemné potvrzení **nobilitace**, tj. právo nosit erb (nejstarší z r. 1416)
 - nejstarší erbovní listina v opisu: 1360 Karel IV. nobilitoval Jetřicha z Portic a udělil mu erb
- **Erbovní galerie** – soubory erbů v rukopisech nebo v exteriérech nebo interiérech staveb (erbovní sály)
 - prezentace urozeného původu od nejstaršího předka: panovnické rody, šlechta
 - posloupnost soudců v soudních místnostech: Moravský zemský soud Brně, Vladislavský sál na Pražském hradě
- **Alianční erby** – 2. pol. 13. stol.: deklarují určité spojení (úřední, manželské)
 - dva sdružené štíty nebo dvě znamení na jednom štítu

Karel z Liechtenštejna (1569–1627)

- Čtvrcený štít s klínem ve špici:
 - 1. pole – rodový znak Kuenringů: dělený štít s pokosnou korunou (tzv. routový věnec)
 - 2. pole – dělený erb Lichtenštejnů
 - 3. pole – polcený znak opavského knížectví,
 - 4. pole – slezská orlice
 - klín špice – znak krnovského knížectví s loveckou trubkou
- Dekorování štítu – knížecí koruna a řád Zlatého rouna
- 1. pole – dědictví po Kuenrincích (1594 prodali, užívání znaku povoleno r. 1620)
- 2. pole – Lichtenštejnsko: rodové statky získané ve 12. stol.
- 3. a 4. pole – Opavsko a Slezsko: titul opavského a slezského vévody (1613)
- znak ve špici – Krnovsko: titul krnovského vévody (1623)
- Knížecí koruna nad štítem - povýšení (20.12.1608)
- Řád Zlatého rouna - nejvyšší světské rytířské vyznamenání (8. 9. 1622)

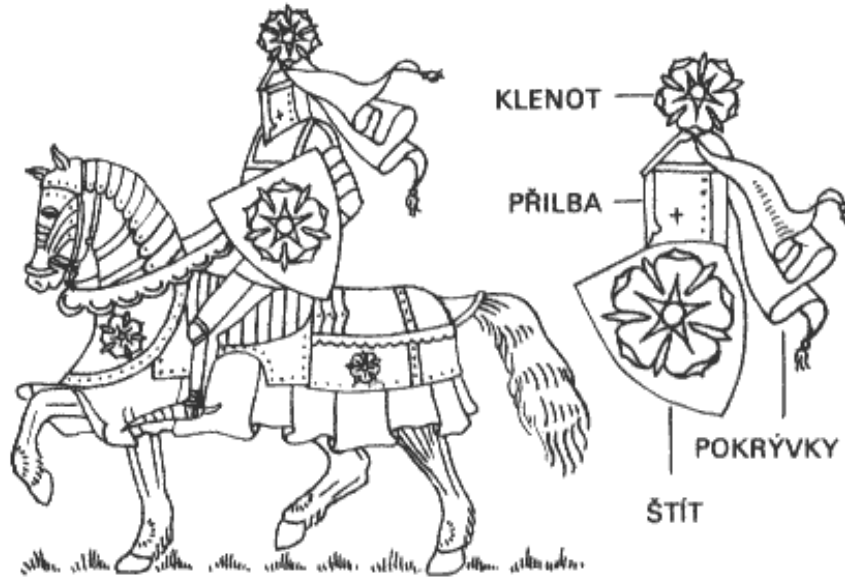

Opava – „Minoritský klášter

Alianční znak Bedřicha ze Žerotína († 1544) a Libuše z Lomnice († 1559) na průčelí zámku v Novém Jičíně

Heraldická pravidla

- **Blasonování** - slovní popis znaku podle odborné terminologie a heraldických pravidel vychází z pohledu držitele:
 1. Heraldicky pravá strana je nalevo a heraldicky levá napravo
 2. Způsob dělení štítu a tinktury (barevné pole celého štítu)
 3. Hlavní a vedlejší erbovní figury
 4. Pole štítu se popisují zprava do leva a shora dolů, případně od středního štítku (čestná pozice)

Česká šlechta

Předhusitské období

- **2. pol. 12. stol.** – z něm. Geschlecht (rod – princip dědičnosti)
 - stavovsky a sociálně se postupně vyčleňovala ze svobodného obyvatelstva
 - atributy: urozenost, starobylost rodu, pozemkový majetek, stavovská prestiž
 - 1172–1197: dynastické sváry (šlechta dosazuje knížata)
- **1. pol. 13. stol.** – pozemkové majetky: společenské postavení
 - rozsáhlé domény: tzv. panská šlechta; Č: sz. + stř.; M: Haná, Znojemsko
 - potomci vychováváni jako: a) správci rodinného majetku
 - b) úředníci ve státní službě (správní, soudní, vojenská)
- **2. pol. 13. stol.** – **vyšší šlechta:** podílela se na výstavbě země: převzala francouzsko-německý životní styl elit
 - kamenné hrady: staví nejvýznamnější panské rody
 - predikáty, německá jména, erby, sňatky (tzv. rytířská němčina)
 - inaugurační listiny Jana Lucemburského: Č: 1310 M: 1311
 - potvrzení práv české šlechty: podmínka přijetí panovníka na český trůn

- **14. stol.** – vyšší a **nižší šlechta**: páni a rytíři
 - příslušníci nebyli dostatečně urození: krátká rodová historie
 - znak urozenosti: vlastnictví statku zapsaného v zemských deskách
 - vyšší úřady zastávali výjimečně
 - **rytíř**: z něm. Ritter, jezdec; šlechtický titul a erb za zásluhy v boji (pasován panovníkem)
 - páže – panoš – rytíř
 - oslovení: „urozený a statečný rytíř“
 - **zeman**: vlastnil menší statek, nebyl pasován (svobodné postavení)
 - oslovení: „urozený zeman“
 - **vladyka**: držel menší majetek, nebyl pasován, sídlil na dvoře, od 16. stol. mizí z pramenů
 - oslovení: „urozený vladyka“
 - **panoš**: nevlastnil žádný svobodný majetek, ve službě vyšší šlechty.
 - oslovení: „slovutný panoš“
- **15/16. stol.** – **erbovník**: dědic, který získal právo užívat titul (přídomek) a erb
 - **nobiliace měšťanů**: propuštění z poddanství a přijetí do rytířského stavu

Pohusitské období

- **Vyšší šlechta:** Čechy – cca 90 rodů vyšší šlechty (včetně větví)
Morava – cca 20
 - 15/16. stol.: koncentrace pozemkového majetku v rukou bohatých rodů
budování režijních velkostatků: zemědělských (plodiny, dobytek), ryby, pivo
- **Nižší šlechta:** cca 3000 rodů
Čechy: 1557 – 1615 cca 11 500 – 13 800 osob
 - dělením majetku chudla
 - jagellonské období: usazuje se ve městech, ekonomicky zajištěna ze svých venkovských statků
- **Urbanizace šlechty** – počet domů ve vlastnictví šlechty
Olomouc: 1550: cca 20 rodů
1600: cca 40 až 50
Praha: před r. 1618: několik stovek

Nejvyšší úřady

- **Královský dvůr** – mocenské, politické, společenské a kulturní centrum země
 - úřední aparát v nejbližším okruhu panovníka
 - nejdůležitější: královská rada a královská kancelář
- **Dvorské úřady** – **hofmistr**: stál v čele dvora a zajišťoval jeho chod
 - **pražský purkrabí**: zástupce krále ve věcech vojenských
 - **dvorský sudí**: soudní kompetence
 - **nejvyšší komorník**: hospodářský správce
 - **kancléř**: v čele královské kanceláře (úřední písemnosti)
- **Zemské úřady**: **zemský soud** – z jednání písemné záznamy (registra regália)
 - po smrti Přemysla Otakara II. ovládnut šlechtou
 - úřady: **nejvyšší sudí, komorník, písař**

zemský sněm – shromáždění šlechty, duchovenstva a měšťanstva

 - svolával král: nejstarší doložen 1327
 - 15./16. stol.: nezávislé usnesení (daně aj.)

- **Morava** – od pol. 13. stol. nebyl markraběcí úřad obsazen
 - 1422: Zikmund Lucemburský markrabětem jmenoval Albrechta Habsburského
 - **hejtman** (capitaneus): Č: za nepřítomnosti krále v zemi
M: zástupce markrabího, péče o veřejný mír
 - 1348: **Moravský zemský soud** – zasedal střídavě v Olomouci a Brně
 - obě města měla svého sudího a jednoho písaře
 - předsedal mu hejtman
 - 1349: **markraběcí kancelář moravská**
 - poč. 15. stol.: **brněnský a olomoucký purkrabí:**
- **Opavsko** – 1318: léno Mikuláše II. od Jana Lucemburského, 1613/14: přičleněno ke Slezsku
 - zemský soud, poč. 15. stol.: hejtman

- **Poprávci** (Iusticiarii) – dohlíželi na bezpečnost v zemi (popravu)
 - trestali zločince a zemské škůdce (hrdelní pravomoc)
 - 1349: krajští popravci (krajští soudci)
- **Krajské landfrýdy** – sdružovaly šlechtu a města k zajištění veřejného míru
- **Husitství** – 1419 (defenestrace místodržitelů) až 1436 (Zikmund v Praze) bez královské moci
 - vládly městské svazy: Pražský, Tábořský aj., v čele hejtmané
 - 1421: čáslavský sněm – zvolena **Rada království českého** (vláda)
 - 5 šlechticů, 7 zemanů, 8 měšťanů
 - 4 pražské artikuly (přijímání pod obojí aj.)
 - v Čechách jasné vyhranění 3 stavů: panský, rytířský a měšťanský
 - 1434: porážka u Lipan
- **Stavovská monarchie**: 1435 – 1620: do 1526: Jagellonci – stavovský stát: převaha šlechty
 - po 1526: Habsburkové – centrální správa (až do pol. 18. stol.)
 - byrokratický stát

- **Centrální orgány** – Dvorská komora (finance)
 - Tajná rada (politika)
 - Dvorská kancelář (úřední agenda)
 - Dvorská válečná rada – 1556: vznik v důsledku přeměny lenního vojska v žoldnéřské
- **Česká koruna** – Generální sněm: společný orgán všech zemí (každá země 1 hlas)
 - hejtman: M: jmenován králem, bez finanční pravomoci
Č: jmenován přechodně (v počtu 1 až 6)
 - nejvyšší purkrabí: velel zemské hotovosti, nej. zem. poprávce
 - nejvyšší (zemský) hofmistr: v čele komorního soudu
 - nejvyšší (zemský) maršálek: šlechtická jurisdikce
 - nejvyšší komorník: agenda zemského soudu
 - nejvyšší písař: zemské desky
 - podkomoří: správa královských měst
 - karlštejnští purkrabí (dva: pán a rytíř)

Hry a zábava

- **Volný čas** – doba, kdy člověk nepracoval a mohl se věnovat zálibám nebo činnostem podle vlastní volby
 - staročesky prázdniti: označení zahálky i odpočinku
 - ve šlechtickém prostředí byla zahálka součástí životního stylu
 - kratochvíle (krátit chvíli) = zabavit se
 - privilegované vrstvy byly zvýhodněny
 - aktivity: lov, rybolov, sokolnictví, cvičení, turnaje, kostky, šachy, deskové nebo karetní hry
- **Křesťanský přístup** – církev považovala hazardní hry za hřích (výplod ďábla)
 - kontemplace, modlitba, studium náboženské literatury
- **Jean Verdon** – emeritní profesor středověkých dějin na univerzitě v Limoges
 - nebyl rozdíl kulturou lidovou a kulturou elit neexistoval, spíše šlo o jedinou kulturu s mnoha nuancemi
 - lidová kultura se o několik desetiletí či staletí se opožďovala

Lov

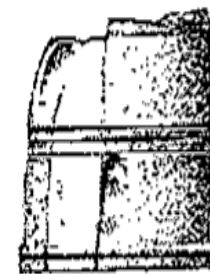

- **Lov divoké zvěře a sokolnictví:**
 - součást životního stylu a aristokratické kultury
 - pro nejvýše urozené: demonstrace postavení
 - součást rytířské kultury
- **Účast na honu** – zábava (lovecká vášeň), reprezentace
 - zásobování kuchyně masem divokých zvířat
 - lov: nešlo o sport ani náhradu vojenského tažení
- **Fridrich II.** – De arte venandi cum avibus (O umění lovit s ptáky)
- **Gaston Fébus** – Livre de la chasse (Kniha o lovu)

Deskové hry

- **Šachy** – 6. stol.: Ind
 - 9. stol.: dar chálifa Hárúna al Rašída Karlu Velikému
 - 11. stol.: české země
 - 14.: stol: pojednání Tomáše Štítného
- **Codex Manesse** – 1305 až 1340: Curych
 - básně od 140 autorů a 137 iluminací
 - originál v Universitätsbibliothek Heidelberg
- **Vrhcáby (tric-trac)** – s hrací deskou se 24 špicemi
 - původ v antickém světě (tabulae)
 - 14. stol: zmínka v Liber Depictus
 - 15. a 16. stol.: obliba

Rýmařov-Hrádek

Hrací kameny: Opava, Libice, Cvilín

- **Dáma** – vznik: 13. stol. v jižní Francii
 - šachová deska s hracími kameny
 - 1547: Antonio Torquemanda: „El ingenio o juego de marro, de punta o damas,,
 - 2. pol. 16. stol.: v Čechách
- **Ovčinec** – také hra „na vlka“ nebo „vlk a psi“
 - 12. stol.: nejstarší nález z Anglie
 - kachel s plánem ve sbírkách Muzea hlavního města Prahy
- **Hry kostěné** – postupně nabyly charakter hazardu: 14. stol.: v Praze hrál obchodník o svůj život
 - 2. pol. 14. a 1. pol. 15. stol.: ve Frankfurtu se spotřebovalo okolo 10 000 ks/rok
 - pranýřovány dobovými mravokárci
- **Mlýn** – oblíben v antickém světě
 - Čechy: nález z Libice
 - 15. stol.: Praha (Staroměstské nám, Butovice)

Praha – Butovice

Karty

- **Původ** – nejasný: Čína, Korea nebo v Indii
 - 12. stol.: na arabský poloostrov
 - 13. a 14. stol: skrze vracející se křižáky do Evropy
 - líc (avers): ručně malované emblémy, od pol. 15. stol. tištěné
 - rub (revers) původně bílý, od 16. stol. barevný ornament
 - 1354:** Praze je usazen kartýř Johann Kreysel
 - 1517:** mezi staroměstskými měšťany uveden kartýř Jakub
- **Zákazy** – u nás od 14. století: **1449:** usnesení tří pražských měst:
 - „...neměl žádný hospodář v domě svém dopouštěti her kostečných, vrhcábních, karetných nebo jakýchkoli jiných, jakož že i kostky a karty nemají nikde býti prodávány“
 - šlechtě určeny šachy, měšťanstvu vrhcáby a prostému lidu mlýn
- **1655:** deník Jana Františka Bruntálského z Vrbna
 - „...a po obědě jsem hrál s různými kavalíry nejprve quindecí, potom však landsknecht, a prohrál jsem dvacet jedna dukátů...“